

Poznań, 02.06.2024r.

dr hab. Magdalena Biniaś-Szkopek, prof. UAM
Zakład Archiwistyki
Wydział Historii
Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

**Recenzja dorobku naukowego dr. Hadriana Ciechanowskiego w związku z
postępowaniem o nadanie mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk
humanistycznych w dyscyplinie historia**

Hadrian Ciechanowski uzyskał tytuł doktora w roku 2018 na podstawie wysoko ocenionej przez recenzentów rozprawy pt. *Kancelaria władz wojewódzkich w latach 1975-1990 na przykładzie Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu oraz Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu*. W rok po obronie doktoratu został zatrudniony na stanowisku adiunkta na Uniwersytecie im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, wcześniej pracował w tamtejszym Archiwum Państwowym. Zatrudnienie w roli archiwisty dało mu czas na zapoznanie się od strony praktycznej z kwestiami związanymi z porządkowaniem i opracowaniem materiałów archiwalnych, co miało niebagatelne znaczenie w wyborze drogi naukowej. Z kolei jeszcze pracując w archiwum, a później już jako adiunkt na uczelni miał okazję zdobyć doświadczenie w pracy organizacyjnej i dydaktycznej. W obu zakresach, a także w kwestii popularyzacji nauki, której podejmuje się chętnie i z zaangażowaniem Autor wykazuje się dużym i interesującym dorobkiem. Po zaledwie sześciu latach od napisania dysertacji doktorskiej H. Ciechanowski złożył wniosek o habilitację. Mimo krótkiego okresu dzielącego oba wydarzenia, należy podkreślić, iż jego dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny wskazuje na dużą aktywność i pracowitość, a także rozszerzenie kwerendy badawczej w pełni wystarczające do podjęcia działań w kierunku otwarcia mu drogi do habilitacji.

Ocena monografii stanowiącej podstawę wniosku habilitacyjnego

Podstawę wniosku habilitacyjnego dr. H. Ciechanowskiego stanowi monografia zatytułowana *The system of public registers in the Kingdom of Prussia and its impact on the development of public registers in Poland in the 20th and 21st centuries*, wyd. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Nicolaus Copernicus University Press), Toruń 2023, ss. 261, ISBN: 978-83-231-5033-6, eISBN: 978-83-231-5034-3, DOI: <https://doi.org/10.12775/978-83-231-5034-3>. Warto podkreślić, że publikacja była wynikiem realizacji grantu przyznanego Autorowi przez Narodowe Centrum Nauki (tytuł: *System rejestrów publicznych w Królestwie Pruskim i jego wpływ na rozwój rejestrów publicznych w Polsce w XX i XXI w.* nr: 2019/32/C/HS3/00121).

Recenzowana książka składa się z trzech wyodrębnionych rzeczowo części, a całość podzielono na 10 rozdziałów. Po zbierającym kwestie ogólne i terminologiczne dziale pierwszym, w partiach zasadniczych monografii omówiono zagadnienia związane z powstawaniem i rolą rejestrów administracyjnych i sądowych (rozdziały 2-8; część którą należy określić opisową i syntetyczną rozprawy), a także opis systemu pruskich rejestrów publicznych i ich wpływu na tworzenie rejestrów publicznych w Polsce od XIX do XXI wieku (rozdziały 9-10; część, którą określiłabym podsumowującą zebrany w poprzedniej materiał i stawiającą oraz udowadniającą tezy badawcze).

Głównymi celami pracy, które Autor postawił przed nią, były szczegółowe omówienie poszczególnych rejestrów publicznych prowadzonych w kancelariach w Królestwie Pruskim (później w Cesarstwie Niemieckim) oraz w dalszej kolejności wskazanie na ich znaczący wpływ na tworzenie tego typu dokumentacji w Polsce aż do współczesności.

Wybór tematu i celów rozprawy uważam za niezwykle trafne. Tworzenie dokumentacji jaką są rejestry o charakterze publicznym w większości krajów europejskich pełnię rozwoju osiągnęło z XIX wieku. We współczesnych społeczeństwach informacyjnych ten rodzaj spisów z uwagi na techniczne możliwości i potrzeby społeczne, nabrał szczególnego znaczenia. Józef Oleński – ekspert w zakresie teorii zarządzania informacją stwierdził słusznie, że „rejestry publiczne stanowią podstawę ładu informacyjnego państw”, co sprawia, że ich tworzenie oraz geneza odgrywają szczególną rolę. Nowożytna kancelaria królewska oraz znacząca część administracji w Rzeczypospolitej do połowy XVIII wieku trwała w przestarzałym jak na tamte czasy systemie kancelaryjnym opartym na prowadzeniu ksiąg wpisów. Reformy połowy XVIII wieku, choć idące w kierunku biurokratyzacji i uporządkowania pracy kancelarii z uwagi na gwałtownie zmieniającą się sytuację polityczną, a w konsekwencji rozbiory, nie pozwoliły na wypracowanie rodzimych

wzorów nowoczesnych rodzajów dokumentacji. W sytuację kancelaryjnego chaosu trwającego od dziesięcioleci w Rzeczypospolitej weszli zaborcy. Tym samym przez kolejne ponad 120 lat sposoby tworzenia nowoczesnej dokumentacji, a co za tym idzie systemy kancelaryjne narzucane były przez państwa zaborcze. Prymat wiodło bardzo dobrze rozwinięte pod tym względem Królestwo Pruskie, później Cesarstwo Niemieckie. W ten sposób Polska weszła do grupy państw europejskich, które rozwój swego systemu kancelaryjnego i w dużej części też administracyjnego siłą rzeczy oparły na rozwiązaniach narzuconych w XIX wieku przez państwa zaborcze. Praca H. Ciechanowskiego pozwala szczegółowo prześledzić ten proces.

Autor w swojej analizie skupił się na ukazaniu konkretnego typu dokumentacji jaką były i są rejestry publiczne. Znaczenie wszelkich systemów ewidencyjnych w krajach całego świata wciąż wzrasta, co czyni pracę nie tylko ciekawą z punktu widzenia historyka, ale też współczesnego zarządcy dokumentacji i archiwisty. Analizę źródłową przeprowadzono w archiwach polskich, uzupełniając ją o kwerendy w Głównym Archiwum Landu Brandenburgii w Poczdamie. Zebrano również niezbędne akty prawne i bogatą bibliografię.

Przystępując do analizy treści wskazanej do oceny monografii w pierwszej kolejności należy zadać pytanie o zasadność wydania jej w języku angielskim. Wydaje się, że niedosyt na polskim rynku wydawniczym opracowań w zakresie poruszanej przez Autora tematyki powinien być wystarczającym argumentem do wprowadzenia jej do rodzimej bibliografii z dziejów kancelarii i archiwistyki. Tymczasem dr H. Ciechanowski, choć serią artykułów niejako zapowiadał rodzenie się większej pracy – ostatecznie wydał ją w języku angielskim (pomimo faktu, iż poza oczywistym w tym miejscu językiem polskim za bardziej zasadny z uwagi na specyfikę źródeł wykorzystywanych w niej uznać należałoby język niemiecki). Decyzja ta – poza ewentualnymi względami związanymi z parametryzacją – nie wydaje się znajdować uzasadnienia.

Autor słusznie zdecydował się na wprowadzenie wstępnego rozdziału, w którym zebrał dotychczasowe badania na temat znaczenia i typologii rejestrów publicznych. Podstawą były dla H. Ciechanowskiego prace Tomasza Staweckiego, który uściślił definicję rejestrów publicznych oraz wskazał cechy, które je charakteryzują. W dalszej części rozdziału wprowadzającego H. Ciechanowski przedstawił genezę i rozwój rejestrów publicznych od starożytności do końca XIX wieku. Część ta, w której Autor poszukuje początków tworzenia rejestrów w odległej starożytności – choć niewątpliwie bardzo ciekawa – niewiele wnosi do realizacji głównych celów postawionych w pracy. Rozdział ten został całkowicie oparty o literaturę. Autor zrezygnował w tym przypadku z podejmowania dyskusji w zakresie przyjętych już w historiografii ustaleń.

Zasadnicza część rozprawy podzielona została na dwie partie. Pierwsza z nich poświęcona jest tzw. rejestrom administracyjnym i rozpoczyna ją rozdział zatytułowany *Marital status registers*.

Autor skupił się w nim przede wszystkim na opisaniu genezy i systemu prowadzenia wszystkich odmian akt stanu cywilnego, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji rejestracji akt stanu cywilnego w Królestwie Pruskim. Całość uzupełnia materiał ilustracyjny.

W części tej aż prosiłoby się o podjęcie podobnej charakterystyki dla akt metrykalnych jako specyficznej formy rejestrów spełniającej jednak w pełni definicję rejestrów o charakterze publicznym. Mające metrykę znacznie dłuższą niż akta stanu cywilnego i stanowiące w pewnym stopniu wzór dla tamtych, akta metrykalne stanowią szczególny przykład formy dokumentów długiego trwania, mających swe początki jeszcze w kancelarii księgi wpisów. Jako tworzone przez specyficznego aktotwórcę, przechowywane w archiwach kościelnych, powinny być potraktowane jako jedne z najciekawszych rejestrów w dziejach państwa polskiego. Aktywnie tworzone przez Kościół również w okresie zaborów zostały przez H. Ciechanowskiego pominięte. Uważam brak odniesienia do tej dokumentacji jak i innych ciekawych rejestrów dotyczących przede wszystkim dóbr kościelnych za największy (choć podkreślam w zasadzie w pełni uzasadniony) brak recenzowanej rozprawy.

W dalszych fragmentach pracy Autor podjął się analizy mało rozpoznanych w literaturze przedmiotu pruskich katastrów podatku gruntowego i budynkowego. Przedstawiono definicję oraz podział systemów katastralnych, wskazując na fakt, że ich podstawowe – używane do dziś modele ukształtowały się w wieku XIX. H. Ciechanowski przedstawił także szczegółowo historię powstania, organizacji i funkcjonowania katastru pruskiego od początku XVIII wieku. Należy podkreślić, iż Autor zebrzał w tej części rozproszoną historiografię na ten temat, ukazując szczegółowo w jaki sposób cały skomplikowany system tworzenia spisów i podliczeń był tworzony, i przenoszony z zachodniej części Królestwa Niemiec na ziemie wschodnie w tym części zaboru pruskiego. Fragment ten stanowi interesujące, szczegółowe podsumowanie wszelkich prac dokumentująco-kancelaryjnych (także tych przeprowadzanych w terenie), które zmierzały do powstania całej sieci katastru, za nimi ksiąg gruntowych i finalnie do tworzenia omawianych w pracy rejestrów. Autor w bardzo ciekawy sposób ukazał jaki ogrom pracy i ludzi stał za stworzeniem tych często stosunkowo niepozornych spisów i zapisanych drobnym, dla niewielu czytelnym pismem ksiąg i akt (do rozdziału dołączono materiał ilustracyjny).

Na zakończenie analizy rejestrów administracyjnych poddano jeszcze opisowi trzy spisy tworzone przez Urząd Patentowy w Berlinie (rejestr wzorów użytkowych, rejestr patentów oraz rejestr znaków towarowych).

W dalszej części rozprawy podjęto analizę rejestrów publicznych wytwarzanych za pośrednictwem sądów. W pierwszej partii przedstawiono kwestie ogólne dotyczące ewidencji własności nieruchomości i ich obrotu oraz związanych z tym obciążeń prawnych. Podstawę

źródłową stanowiły tu księgi wieczyste, rejestrujące tytuły własności i porządkujące stan prawny związany z obrotem ziemią. Autor przedstawił również założenia, według których prowadzono księgi w XIX wieku szczególnie w zaborze pruskim. Analizując te kwestie zauważył, że zasadą wypracowaną w tamtym okresie i stosowaną po dziś dzień stało się upowszechnienie ksiąg, które były zakładane dla wszystkich powstających nieruchomości. Kolejną zasadą wyprowadzoną z czasu zaborów był fakt, iż ważny z punktu widzenia prawa był przede wszystkim wpis wniesiony do księgi (dokumenty i umowy zawarte między właścicielami miały charakter drugorzędny). Autor podkreślił, iż rejestracja była w kompetencji sądów I instancji (w Prusach sądy te pełniły funkcję urzędów ds. hipotecznych) i to właśnie w prawie niemieckim, z którego w pewnym zakresie czerpie prawo polskie, ukształtowała się zasada, iż rejestry tego typu prowadzone były przez sąd w ramach jego funkcji orzeczniczych. W kolejnym podrozdziale H. Ciechanowski przedstawił system organizacji ksiąg wieczystych w Królestwie Pruskim od początku XVIII w.

W kolejnym fragmencie monografii poświęconym rejestrom publicznym tworzonym przy współudziale sądów poświęcono uwagę rejestrom handlowym, rejestrowi stowarzyszeń i spółdzielni oraz spółdzielni wodnych. Jak wyjaśnił H. Ciechanowski umieścił je w jednym rozdziale z uwagi na ich wzajemne podobieństwo oraz fakt, że służyły tym samym celom. W tym przypadku warto podkreślić, że sam wybór oraz wskazanie na ich cechy wspólne są jednak dość przesadzone. Spośród wymienionych rejestrów najbardziej zbliżone wydają się rejestry spółdzielni i handlowy, co do pozostałych podobieństw jest znacznie mniej i umieszczenie ich z wymienionymi w jednej grupie nie w pełni wydaje się uzasadnione.

Autor po wprowadzeniu podstawowych definicji, omówił szczegółowo organizację i zasady tworzenia wyżej wspomnianych rejestrów w Prusach. Jak w przypadku całej pracy uwzględnił także kwestie prawne, które uzasadniały prowadzenie ewidencji w danym zakresie (w tym przypadku omówiono Powszechny Niemiecki Kodeks Handlowy (*das Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch*) z 1861 roku, który wprowadzał jednolity dla całych Niemiec, w tym także na ziemiach zaboru pruskiego, rejestr handlowy, z założenia prowadzony obowiązkowo przez sądy handlowe). W dalszej części rozdziału H. Ciechanowski poprowadził czytelnika przez gąszcz pozostałych ustaw i przepisów, które uzasadniały istnienie i przymus wprowadzania wpisów do poszczególnych rejestrów. Warto podkreślić, iż na wysoką ocenę zasługuje bardzo dobra znajomość kwestii prawnych przedstawionych w poszczególnych częściach ocenianej pracy.

W rozdziale siódmym przedstawiono rejestry statków morskich i rzecznych. O ich wydzieleniu zdecydował fakt, iż były one tworzone na innych niż wymieniona wyżej ewidencja formularzach i różniły się od tamtych zasięgiem oddziaływania. Kończąc część opisującą pruski

system rejestrów publicznych Autor poddał charakterystyce jeszcze trzy rejestry sądowe: rejestr wzorów, rejestr małżeńskich praw majątkowych oraz rejestr giełdowy.

Podkreślmy, że w przedstawionej powyżej – opisowej części monografii największym wkładem Autora w kształt współczesnej historiografii było zbudowanie pełnej syntezy w zakresie rejestrów pruskich. Poza obfitą kwerendą źródłową, o której niżej, zebrana została też – wcześniej rozproszona w postaci trudno dostępnych, często umieszczonych w branżowych czasopismach – literatura zarówno polsko oraz przede wszystkim niemieckojęzyczna.

W trzeciej części – najważniejszej z punktu widzenia postawionych rozprawie celów – omówiono kwestie związane z problemem systemowości i tym samym wzajemnych powiązań pomiędzy omówionymi rejestrami pruskimi. Warto podkreślić, że omówienie przepływu informacji pomiędzy poszczególnymi rejestrami w Prusach odsłoniło kolejne liczne zbiory materiału archiwalnego, przez który przebieć musiał się Autor pracy.

W rozdziale ostatnim omówiono (z konieczności na wybranych przykładach: akt stanu cywilnego, ksiąg wieczystych, katastru i rejestrów handlowych) wpływy okresu zaborów na wygląd i funkcjonowanie rejestrów publicznych w Polsce w okresie XX i XXI wieku. Z przeprowadzonej przez Autora analizy wynika, iż nie ma najmniejszych wątpliwości, że rozwiązania prawne i kancelaryjne stosowane w rejestrach pruskich stały się podstawą rejestracji publicznej tworzonej w II Rzeczypospolitej, a także w Polsce odbudowującej się po II wojnie światowej. Dziedzictwo zaboru pruskiego widoczne jest w polskiej kancelarii aż do dziś.

Podsumowując powyższy opis należy podkreślić, iż przedstawiona do oceny książka zasługuje na wysoką ocenę merytoryczną. Tematyka podjętych rozważań zmusiła Autora do poznania zarówno kwestii prawnych związanych z podstawą tworzenia systemu rejestrów publicznych w Królestwie Pruskim, a także w Cesarstwie Niemieckim. W dalszej kolejności wytropienia analogii do tegoż w systemie budowanym w państwie polskim. Na pochwałę zasługuje obficie przeprowadzona kwerenda we wszystkich przechowujących materiały popruskie archiwach państwowych w Polsce (Autor sumiennie przejrzał zasoby placówek w Bydgoszczy, Gdańsku, Koszalinie, Olsztynie, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Wrocławiu oraz Brandenburgisches Landeshauptarchiv w Poczdamie). Za nieuzasadnione uważam opublikowanie pracy w języku angielskim, a także umieszczenie tak szerokiego rozdziału dotyczącego tworzenia rejestrów w dziejach od czasów starożytnych. Pomimo tych uwag podkreślam, że przeprowadzone przez H. Ciechanowskiego omówienie pruskich rejestrów publicznych jest pierwszą na tak szeroką skalę próbą zebrania i charakterystyki pruskiego systemu rejestrów przeprowadzoną na materiałach stworzonych na terenach zaboru. Autorowi udało się również w pełni ukazać analogie i wpływ prawa, administracji i kancelarii pruskiej w zakresie tworzenia rejestrów publicznych na sposób ich

tworzenia oraz funkcjonowanie w Polsce aż do dnia dzisiejszego (wpływy te na polską kancelarię w szerszym rozumieniu są znane w historiografii, m.in. z artykułów publikowanych wcześniej przez Autora).

Ocena pozostałej części dorobku naukowego dr. Hadriana Ciechanowskiego, w tym dorobku dydaktycznego, organizacyjnego i popularyzującego naukę.

Poza przedstawioną do oceny monografią (stanowiącą zgodnie z wnioskiem dr. H. Ciechanowskiego podstawę jego wniosku habilitacyjnego) w dorobku Autora znajduje się także pokaźna liczba artykułów opublikowanych w monografiach zbiorowych i czasopismach (publikacje zarówno w języku polskim jak i angielskim). Tematyka, którą podejmował powiązana była przede wszystkim z dziejami kancelarii, w tym od czasu obrony doktoratu H. Ciechanowski chętnie podejmował badania nad rejestrami publicznymi i ich wpływem na współczesny system rejestrów publicznych w Polsce (zbiór tych tekstów stanowi wyraźną, powiązaną ze sobą serię tematyczną). Śledząc poszczególne artykuły jesteśmy w stanie dostrzec drogę jaką H. Ciechanowski zmierzał do napisania wyżej omówionej monografii. Część przykładów opisanych w artykułach siłą rzeczy została powtórzona w książce, czego jednak nie oceniam negatywnie. Rozprawa była wynikiem lat pracy, a co za tym idzie cząstkowe publikacje dotyczyły materii, która dojrzewała do formy syntezy opublikowanej na koniec. Czytając poszczególne teksty Autora widzimy jak dojrzewał naukowo i jak w miarę poznawania coraz większych partii materiałów źródłowych rozwijała się jego koncepcja, która ostateczne podsumowanie znalazła w opublikowanej pracy.

H. Ciechanowski publikował również artykuły, które poruszały inne kwestie związane z archiwistyką i nie dotyczyły bezpośrednio kwestii rejestrów publicznych. Tematyka, która go interesowała objęła następujące kwestie: zmieniająca się rola i znaczenie archiwów, wcześniejsze dzieje kancelarii w tym np. metryki koronnej z XVIII wieku, znaczenie spuścizn w zasobach archiwów, a także wpływowi współczesnych przemian społecznych na funkcjonowanie tychże oraz organizacji administracji terenowej w Polsce po 1956 roku. Był on także współredaktorem tomów zbiorowych oraz współorganizatorem konferencji naukowych w tym na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie został zaangażowany w przygotowanie Światowego Kongresu Kopernikańskiego. Powyższy opis jednoznacznie wskazuje, iż zainteresowania i prowadzone badania naukowe H. Ciechanowskiego są wszechstronne, a podejmowana działalność naukowa ciekawa i wielowątkowa.

Opisany w autoreferacie dr. H. Ciechanowskiego rozwój obejmujący jego zaangażowanie w prowadzenie dydaktyki (szczególnie szeroki wachlarz zajęć prowadzonych ze studentami,

wysokie oceny otrzymywane w ankietach oraz wykłady odbywane poza uczelnią, a także podjęcie się przez niego funkcji promotora pomocniczego w otwartym przewodzie doktorskim świadczą o jego dużym zaangażowaniu), popularyzację nauki oraz w liczne projekty związane przede wszystkim z zagadnieniami z zakresu archiwistyki i regionalistyki (związanej przede wszystkim z dziejami Torunia i jego okolic) nie pozostawiają wątpliwości, co do wszechstronnej i zasługującej na wysoką ocenę pracy i wkładu Autora omówionej wyżej monografii w rozwój nauki w Polsce. Na dodatkowe podkreślenie zasługują chętnie podejmowane przez niego zagraniczne kwerendy naukowe – w tym bardzo ciekawy projekt pt. *Racjonalizacja działalności archiwalnej – implementacja zasady proveniencji w archiwach angielskich na przełomie XIX i XX w. na przykładzie The National Archives* realizowany w Londynie dzięki uzyskaniu przez H. Ciechanowskiego stypendium Fundacji Lanckorońskich z Brzezia.

Konkluzja:

W mojej ocenie dr H. Ciechanowski jest już ukształtowanym, doświadczonym historykiem i archiwistą. Przedstawiona do oceny monografia jest niewątpliwie ważnym osiągnięciem naukowym, wnosi duży wkład w badania dotyczące dziejów kancelarii przede wszystkim w Polsce (ale także szerzej, wskazując analogie do systemów rejestrów publicznych w innych krajach). Z dużym zadowoleniem podkreślam, iż sama podczas lektury dowiedziałam się wielu szczegółów dotyczących pruskiej kancelarii, a dr H. Ciechanowski wydaje się obecnie być jednym z nielicznych tak kompetentnych znawców tej tematyki w Polsce.

Na podstawie przedstawionej rozprawy oraz w oparciu o analizę pozostałych osiągnięć H. Ciechanowskiego stwierdzam, iż jego dorobek naukowy, dydaktyczny, organizacyjny i popularyzatorski w pełni spełnia wymogi stawiane w postępowaniu na stopień naukowy doktora habilitowanego, o których mowa w art. 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*.